

Bevezetés

AZ EVANGÉLIKUS ISTENTISZTELET – LITURGIKUS KÖNYV ELŐÉLETE

A magyarországi reformáció eleinte a megszokott, egyetemes istentiszteleti rend helyi, anyanyelvi változatát használta, s csupán az igehirdetések hangzotak lutheri szellemben és anyanyelven. A 16. század első evangélikus agendái jelezték azokat a területeket, ahol változás történt. Rögzítették az úrvacsora, az ünnepek, a kazuális szolgálatok rendjét. A liturgikai szempontból közös utat járó lutheri és helvét irányzat a 16–17. század fordulóján elvált egymástól, ám mindkét egyház sokáig őrizte az énekekben gazdag, az orgona mellett liturgikus kórust is feltételező, a responzumokat gazdagon használó, több „szereplőt” ismerő istentiszteleti formákat. A 17–18. század fordulóján már az egyszerűsödés, sőt az elszegényedés jelei is megmutatkoztak. A 19. század vége felé általánossá vált az a gyakorlat, hogy az igehirdetést csupán ének és imádság keretezte. Az úrvacsora ünneplése ritkábbá vált, és az istentisztelet különálló (többnyire csupán nagyünnepi) függelékévé vált. Volt néhány kivételes – sajátos tradíciót hordozó – egyházközség, amelyekben tovább élt a gazdagabb nemzeti hagyomány. A 20. század azonban új korszakot nyitott. A reformátori örökség utáni tudakozódás, illetve a többféle háttérrel induló liturgikus mozgalmak megérlelték a vágyat, majd a döntést, hogy magyar evangélikusságunk visszakaphasson valamit az evangélikus istentiszteleti tradícióból, hogy használja az elmúlt kétezer év bizonyágtevőinek liturgikus kincsét, hogy újra gyakorlattá tegye Luther istentisztelet-teológiáját, és a múlt kincseit felhasználva feleljen a jelen kor kihívásaira.

Raffay Sándor püspök 1936-os *Agendája* – a maga elő- és utótörténetével – az első lépés volt ezen az úton. A Pröhle Károly teológiai tanár nevével fémjelzett 1963-as, majd 1986-os *Agenda* is ezen az ösvényen haladt tovább – merítve a múlt kincseiből és számolva az adott kor lehetőségeivel. Az *Evangélikus istentisztelet – Liturgikus könyv* szintén ezen az úton teszi meg a következő lépéseket: komolyan véve a bizonyágtevők fellegének (Zsid 12,1) több ezer éves múltját és komolyan véve a jelenben való igényes megszólalást, építve a lutheri örökségre

és nem feledve, hogy nem a világhoz igazodva kell az evangéliumot hirdetni, hanem a világban kell az evangéliumot továbbadni.

ISTEN NÉPÉNEK ISTENTISZTELETE

Az Isten népének istentisztelete nem azt jelenti, hogy az ember tiszteli Istent, hanem azt, hogy Isten megmagyarázhatatlan kegyelméből megtiszteli népét, azaz közeledik, eljön, megérkezik hozzánk. Minden istentisztelet Isten-találkozás, ahol az ember embertársával is találkozhat – de ez a találkozás más minőségű, hiszen az összekötő kapocs nem a közös érdeklődés, a valamilyen szinten való hasonlóság, hanem maga a meghívó Úr, aki megszólít, megvendégel, közösséget formál, majd békességgel és áldással indít útnak. Az istentisztelet cselekvő alanya maga Isten. Minden, ami emberi, csupán válasz az ő jelenlétére, igéjére, cselekedetére.

Egy másik megközelítés szerint úgy is lehet fogalmazni, hogy az istentisztelet emberi oldalának lényege a mederkészítés. Isten szeretete árad, Jézus Krisztus evangéliuma folyamatosan hangzik, a Szentlélek kitöltésének ígérete újra meg újra beteljesül. Az egyház feladata és küldetése, hogy istentiszteleti életével is medret biztosítson a Lélek áradásának. A medret ki kell építeni, és tisztán kell tartani.

LITURGIKUS SZÖVEGEK

A liturgia imádkozott dogma. A liturgia koncentrált ige. A liturgia szent dráma, Isten gyermekeinek teljes szívvel átélt, szent játéka. Ebből következik, hogy szövegei az emberinél mélyebb forrásból táplálkoznak, és a mi szavunknál gazdagabb tartalmat hordoznak. A liturgikus szövegek jó része bibliai igékből áll: néha közvetlen módon idézve a *Szentírást*, máskor áttételesen utalva bibliai történetekre vagy mondatokra, olykor pedig többszörös áttétellel megfogalmazva az Ige mondanivalóját. A liturgia, bár szabadon kezeli a bibliai szakaszokat, mindig a teljes *Szentírást* és abban is a Krisztus-központúságot tartja szem előtt. Szabadsága abban nyilvánul meg, hogy kiragad, egymás mellé helyez bibliai mondatokat (pl. a zsoltárokból), és a teljes *Szentírás* gondolatvilága szerint szólaltatja meg őket.

A liturgia nyelvezete igényes, emberközeli, megszólító és pásztoroló jellegű. Igényes, mivel nem az utca nyelve, hanem az „igényes Isten igényes szavát” megszólaltató beszéd. Emberközeli, mivel nem muzeális, nem egy kívülálló számára érthetetlen belső egyházi nyelv, nem is „kánaáni” szaknyelv, hanem a jelen kor embere számára érthető beszéd. Megszólító, mivel megfogalmazásai-
val, formáival, hanghordozásával is azt a célt szolgálja, hogy embereket érjen el, közvetítse az Úristen teremtő, gondviselő, üdvözítő igéjét. Pásztoroló, mivel a törvény és evangélium szavával gyógyítani, segíteni kíván, és ehhez keresi a megfelelő nyelvi formát és eszközöket.

A liturgia túlnyomórészt kötött szöveg. Megfontoltsága, kiforrottsága, előkészítettsége indokolja, hogy ragaszkodjunk hozzá. Minden szövegem pontos, mással nehezen helyettesíthető teológiai tartalmat hordoz. Az egyház tapasztalata az, hogy a rögtönzések révén romlik a szöveg minősége, s így méltatlanná válik a tartalomhoz és az ügghöz.

A SZOLGÁLATTEVŐK

Az evangélikus egyház meggyőződéssel vallja az egyetemes papság elvét: mindenki közvetlenül fordulhat a teremtő, megváltó, megszentelő Istenhez, és minden megkeresztelt hordozza az Istennek való szolgálat lehetőségét és felelősségét.

Az egyház újszövetségi alapon és a szolgálat jó rendje érdekében megvizsgált, külső és belső elhívással rendelkező testvéreket ordinál (rendel) arra a sajátos feladatra, hogy Isten igéjét hirdessék, és a szentségekkel szolgáljanak (lelkési szolgálat). Ez az ordináció nem jelent semmiféle társadalmi vagy egyházi előnyt (hierarchikus többletet), inkább egyfajta kiváltságot, hogy az illető ember Isten elhívása (vocatio) révén, az ő megbízásából – Ura előtti felelősséggel – végezheti munkáját. Az ordináció kizárólag a püspök feladata.

A liturgikus szolgálatot a lelkész nem egyedül végzi, hanem mindazokkal együtt, akik erre vállalkoznak, és akiket a lelkész erre felkészít. Ilyen szolgálót végeznek a kántoron és énekkaron kívül a lektorok és az előimádkozók is. Ezáltal az istentisztelet már a formájával is jelzi, hogy az az egész gyülekezet ügye. Ezért minél több testvért vonjunk be a lektori szolgálatba: az igeolvasásba, a zsoltárok és más könyörgések imádkozásába, a hirdetés felolvasásába. Lényeges, hogy a szolgálatot vállaló személy lélekben és gyakorlással is készül-

jön erre a feladatra. Mindenki, aki megszólal, és funkciót kap az istentiszteleten, ügyeljen arra, hogy beszéde jól érthető, testtartása és mozgása ünnepélyes, ugyanakkor természetes legyen.

Az istentiszteleten közreműködők imádságos közösségben készüljenek a rájuk váró szent szolgálatra. Lehetőleg együtt, jó rendben vonuljanak be a templomba, az istentisztelet végén pedig együtt adjanak hálát azért a kegyelemért, hogy az Úr szolgálatában vehettek részt.

A magyar evangélikus gyakorlatban a Luther-kabát szolgál liturgikus öltözként, amelyhez az egyházi évnek (illetve az alkalomnak) megfelelő stólát is viselhetnek a lelkészek. Azokon a helyeken, ahol ennek hagyománya van, vagy ahol a gyülekezet és a szolgálattevő ezt közösen igényli, lehetőség van az alba használatára is.

AZ EGYHÁZI ESZTENDŐ

A nyugati kereszténységben az evangélikus egyház őrzi leghűségesebben az ősi tradíciót: az egyházi (liturgikus) esztendő gyakorlatát. Szokás ez, amely nem válhat nyűgös kötelességgé, s amely gazdag áldássá lehet, hiszen általa az egyház újra meg újra átéli az üdvösségtörténet nagy drámáját úgy, hogy az évről évre visszatérő kör az idő múlásával egyben előrevivő spirált is jelent. Miközben „ismétlünk”, közelebb jutunk az Isten országához.

Magyarországi Evangélikus Egyházunk történelme során mindig is élt az egyházi esztendő által kínált lehetőséggel, hozzá kapcsolva az olvasmányokat és az igehirdetési alapigéket összerendező perikóparendet.

A liturgikus év egyszerre lehet segítség a gyülekezetnek és a szolgálattevőknek: utat mutat a gyülekezet közösségének és az egyes hívő embereknek kegyességük gyakorlásában; fegyelmez az istentisztelet és az igehirdetés tematikájában; biztonságot, állandóságot kínál a mindig visszatérő ünnepekkel az élet változó körülményei között; megóv a szubjektivitás csapdájától, és belehelyez egy nagyobb közösség együtt gondolkodó, az ígére együtt figyelő egészébe.

A liturgikus év gazdagsága a *Liturgikus könyvben* még inkább megmutatkozik azáltal, hogy a szokásos ünnepek mellett ismét lehetőséget ad a bibliai személyekkel kapcsolatos istentiszteletek tartására. Az ősi evangélikus szokásoknak megfelelően az apostoloknak, az evangélistáknak, illetve Jézus édesanyjának, Máriának, valamint a vértanúknak és a *Szentírásban* nevükön nevezett angyalok-

nak az ünnepeivel a bizonyágtevők fellegéhez csatlakozhatunk. Az ünnepekhez kapcsolódó változó részek (*proprium*) is többféle anyaggal gyarapodtak. A megszorított lehetőségek nagyobb változatosságot kínálnak. Mindezek célja, hogy a liturgikus év a maga körforgásában Krisztus-év legyen a gyülekezet számára.

A SZENT ZENE SZOLGÁLATA

Evangélikus egyházunkban különösen is hangsúlyos az egyházi zene szolgálata. A zene nem csupán másodrendű kísérőjelenség az istentiszteleten, hanem annak lényegi része. A *musica sacra* lutheri értelmezése emlékeztet arra, hogy Istennek ez a csodálatos ajándéka igehordozó, igehirdető jelentőségű.

Ahogy az igehirdetésre csak jól felkészült prédikátorok alkalmasak, úgy az egyházzenei szolgálatot végzőknek is képzetteknek kell lenniük. A gyülekezeteknek törekedniük kell arra, hogy erre is felkészíttessenek szolgálattevőket.

A legősből és legszebb hangszer az emberi hang. Ezért az istentisztelet keretében kiemelt szerepe van a szolgálattevők és a gyülekezet énekének. Letisztultságával és kiforrottságával, ugyanakkor egyszerűségével és mélységével a gregorián ének és a lutheránus korál különösen is alkalmas a liturgikus tartalom megszólaltatására. A *Szentírás* azonban számos helyen említi az „új ének” kifejezést, amely a megújult, újjászületett ember énekének megnevezésén túl azt is jelenti, hogy az énekelt imádságot, a hitvallást, a zenében megszólaló ígét minden korban újra lehet és kell fogalmazni. Liturgikus használatban azonban csak magas színvonalú, teológiai helytálló, az ügyszó méltó énekek szólaljanak meg.

Egyházunk hagyományos, istentiszteleti szolgálatba állított hangszere az orgona. Gondozása, karbantartása ugyanolyan fontos, mint az egész templomé. A Zsoltárokban és a *Szentírás* más könyveiben azonban arra is találunk utalást, hogy Isten népe sokféle hangszert használt a liturgikus szolgálatban. Evangélikus ébredési tradíciónk újraéledésének egyik jele, hogy sorra alakulnak egyházunkban az istentiszteleti életet gazdagító fúvóegyüttesek. Egyetlen olyan hangszer sem idegen a liturgiától, amely természetes módon (tehát nem elektronikus hangkeltéssel) szólal meg!

Az énekek kiválasztásánál mindenekelőtt természetesen az *Evangélikus énekeskönyv* áll a gyülekezet rendelkezésére. E gazdag gyűjtemény segítségével vál-

tozatossá, sokszínűvé tehetjük istentiszteleteinket. Itt jegyezzük meg azt is, hogy az adott istentisztelet énekrendjét ajánlatos a szolgálattevőknek (a lelkésznek és a kántornak) legalább négy nappal a szolgálat előtt megbeszélni, hogy a felkészülésnek ne legyen akadálya.

A LITURGIA LELKE

A liturgiában a szent Istennel találkozunk. Ő maga hív és lát vendégül bennünket. Közelében helyére kerülnek dolgaink, rendbe jön életünk. Ezért imádságos lélekkel, nyitott szívvel végezzük a szolgálatot. A lélekben való alapos felkészülés, a liturgia végzése alatt való koncentrált figyelem, az Isten közelségének féltelme és a szerető mennyei Atyára való ráhagyatkozás egyaránt része az istentiszteleti szolgálatnak. Az istentisztelet kísérőmozdulatai (felállás, főhajtás, meghajlás, térdelés) jól kifejezik a liturgikus lelkület és mentalitás lényegét. Egyedül az alázat magatartása méltó a szent ügghöz és az Isten jelenlétének átéléséhez.

A liturgiában – hitünk szerint – a Szentlélek munkálkodik, ő teszi élővé az igét. Ezért a liturgikus szöveg nem olvasható, nem mondható a kívülálló lelkületével. A szent lelkesedés, az elmélyült átélés, a szenvedéllyel való megszólaltatás nem idegen, sőt természetes formája a liturgikus szolgálatnak. Ehhez azonban szükséges, hogy az istentiszteletre való készüléskor értelmezve és imádkozva olvassuk (tanítványként tanuljuk) a szövegeket. A helyes (de nem modoros) hangsúlyozás szintén segítség lehet abban, hogy a gyülekezet elfogadja az itt áradó Lélek ajándékait. A szöveghűség és a szövegmondás biztonsága érdekében ne mondjunk könyv nélkül liturgikus szövegeket! A helyes magatartás az, ha a liturgus – szöveggel a kezében – a gyülekezet szemébe nézve tudja olvasni-mondani a liturgia mondatait.

A liturgus magatartására is érvényes a Mózesnek szóló figyelmeztetés: „*Oldd le sarudat a lábadról, mert szent föld az a hely, ahol állasz!*” (2Móz 3,5)

GYAKORLATI ÚTMUTATÓ

Az *Evangelikus istentisztelet – Liturgikus könyv* kezünkben lévő kötete tartalmazza az alapvető vasárnapi istentiszteletek rendjét, a nagyünnepek sajátos formáit,

az alkalmi istentiszteletek rendjét és az istentiszteleti keretben megtartott kazuális szolgálatok (keresztelés, temetés) ajánlott formáit. Az imádságos anyag csupán minta, a kiegészítő CD és a liturgus igényesen megfogalmazott egyéni imádságai még gazdagabbá tehetik az istentiszteleti életet. Ugyanakkor minden kiegészítésnél ügyeljünk arra, hogy a különböző műfajokat megtartsuk (más a kollekta, más a szószéki imádság, és más az általános könyörgés), hiszen azoknak az istentisztelet dramaturgiájában meghatározott szerepük és felépítésük van.

Az istentisztelet előkészítéséhez tartozik, hogy a hirdetőkönyvet és a *Bibliát* az alkalom kezdete előtt tegyük ki az ambóra, az istentiszteleti rendtartást (az *Agendát* vagy a *Liturgikus könyvet*) pedig helyezzük az oltárra, hogy a szolgálattevők méltó módon (ne több könyvvel a kezükben) vonulhassanak be.

A *Liturgikus könyv* felépítésében is segíteni akarja az állandó használatot. A tördelés, az állandó és változó részek fejezete úgy van kialakítva, hogy egy istentiszteleti szolgálat alatt minél kevesebbszer kelljen lapozni. A szolgálat technikai előkészítéseként időben, megfelelő színű könyvjelzőkkel előre jelöljük meg a használni kívánt szakaszokat. A *Liturgikus könyv* mellékleteként megjelent CD-ről mind a liturgikus szövegek, mind pedig a nyomtatott formában közre nem adott imádságok kinyomtathatók. Ügyeljünk arra, hogy a külön lapok méltó formában kerüljenek a liturgus kezébe.

Fontos, hogy a ki- és bevonulás, valamint a szolgálattevőknek a liturgiában való mozgása jól előkészített és rendezett legyen. Ez nagyban segítheti a közösség áhítatát és az ígére való figyelését.

(A gyakorlati kérdésekkel részletesebben a 4. fejezetben foglalkozunk.)

Az *Evangélikus istentisztelet – Liturgikus könyv* szerkesztőinek közössége az egyház Urának áldását kéri a gyülekezetek és a szolgálattevők életére. Reméljük, hogy a most kézbe kerülő kötet is segíti egyházunk megújulását, a hívők Isten-nel való találkozását.

SZAKKIFEJEZÉSEK

ADORÁCIÓ / imádás, hódolat (Krisztus-imádás)

AGNUS DEI / Isten Báránya. A istentisztelet állandó része (ordinárium) – Isten Bárányát magasztaló tétel

ALTERNATIM / a gyülekezeti ének azon előadásmódja, amikor az egyes versszakokat a gyülekezet kiskórus-sal vagy orgonával felváltva éneкли

AMBÓ / felolvasópult

ANTEPENDIUM / az egyházi esztendőnek megfelelő színű és az adott ünnepkör szimbólumát hordozó, az oltárasztal első oldalán, illetve a szószéken és az ambón függő oltárterítő

ANTIFÓNA / a zsoltár keretverse

BENEDICAMUS / áldjuk az Urat. A közös imádság (imaóra/zsolozsma), esetleg az istentisztelet záróformulája

CANTICUM / a zsoltáros istentisztelet újszövetségi eredetű, zsoltár jellegű éneke (a vespera canticuma a Magnificat, a kompletóriumé pedig a Nunc dimittis)

CAPITULUM / általában rövid, többnyire nem evangéliumi igeszakasz, amely egy-egy fontos keresztény tanításra emlékeztet

CIBÓRIUM / ostyatarató

COMMUNIO / közösség – úrvacsorai közösség, az úrvacsora vételének liturgikus szakkifejezése

CONFITEOR / bűnvallás

CREDO / hitvallás – az istentisztelet állandó része (ordinárium)

DE ANGELIS / missa de angelis – a VIII. gregorián mise elnevezése

DOXOLÓGIA / Istent dicsőítő liturgikus formula. Szűkebb értelemben a zsoltárokhöz kapcsolódó „Gloria Patri” dicsőítés

EPIKLÉZIS / a Szentlélek hívása

EXSULTET / a húsvét hajnali istentisztelet Krisztus világosságát bejelentő, az üdvösség történetére visszatekintő, ujjongó éneke

GLORIA IN EXCELSIS / „Dicsőség a magasságban Istennek...” (Lk 2,14) (nagy glória)

GLORIA PATRI / „Dicsőség az Atyának...” (kis glória)

GRADUÁLÉNEK / a graduálének az istentisztelet központi gyülekezeti éneke, amelyet az ünnep egyházi éven belüli szerepe határoz meg

INTORITUS / bevezető zsoltár (az istentisztelet változó része)

KOLLEKTA / tömör, kötött szerkezetű imádság, megszólítással, egy kéréssel, konklúzióval és dicsőítő záráddékkal

KOMPLETÓRIUM / közös napzáró imádság

KYRIE / az istentisztelet állandó része (ordinárium), Krisztust, az igaz Bírót és a Királyt magasztaló tétel – Kyrie eleison = Uram, irgalmazz

LAUDAMUS TE / a Gloria in excelsis folytatása: „Dicsérünk és áldunk téged...”

LAUDES / reggeli (eredetileg hajnali) zsoltározó istentisztelet (imaóra)

LEKCIÓ / olvasmány. A Bibliának egy adott ünnepre kijelölt ószövetségi, levélbéli vagy/és evangéliumi szakasza.

MISSA MUNDI / a legősibb, rövid és egyszerű dallamú ordináriumtétel, ciklusba rendezve

NUNC DIMITTIS / mostan bocsátd el (Uram, a te szolgádat) Simeon éneke (Lk 2,29–32). A napot záró imaóra (kompletórium) állandó része, canticuma

ORATIO OECUMENICA / általános könyörgő imádság
ORDINÁCIÓ / lelkésszentelés
ORDINÁRIUM / Az istentisztelet állandó tételei (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei)
PARAMENTUM / a szakrális tér felszerelési tárgyainak általános gyűjtőneve
PATÉNA / nemesfém tányérka, amelyre az ostyát helyezzzük
PAX / az úrvacsorai liturgia része (a communio előtt), az Úr békeességének meghirdetése és továbbadása
POSTLUDIUM / az istentiszteletet záró hangszeres mű, utójáték
PRELUDIUM / az istentiszteletet bevezető, vagy a gyülekezeti énekek előtt elhangzó hangszeres mű, előjáték
PRIMA HORA / napkezdő (munkakezdő) reggeli zoltározó istentisztelet (imaóra)
RECITÁLÁS / énekelt beszéd, a szöveg megszólaltatása néhány hangos dallamon (ld. tónus). Feladata, hogy hordozza a szöveget a liturgikus szituációnak megfelelően.
RESPONZÓRIKUS / a lektorok/előénekes(ek) és a gyülekezet között váltakozó, válaszolható (liturgikus szöveg vagy énekvers)
RESPONZÓRIUM / a zoltáros istentiszteleten az olvasmány, illetve az igehirdetés utáni liturgikus ének, amelyben a szólista által énekelt részekre az egész közösség refrénnel felel
RESPONZUM / a gyülekezet rövid válasza szóban vagy énekben
SALUTATIO / liturgikus köszöntés
SANCTUS / Szent. Az istentisztelet állandó része (ordinárium) – a háromszor szent Istent dicsőítő rész – Ézsaiás 6,2 alapján
SUMPTIO / amikor a lelkész egyedül végzi az istentiszteleti szolgálatot, és saját magának oszt úrvacsorát
SURSUM CORDA / emeljük fel szívünket. Az úrvacsorai liturgia bevezető imádságának (praefatio) első mondata
TE DEUM / Téged, Isten, (dicsérünk) – Szentháromságot dicsérő himnusz. Ünnepi alkalmakon, jelentős események befejezésekor – pl. tanév végén – énekli az egyház közössége
TÓNUS / dallamváz, amely az adott liturgikus szöveghez alkalmazkodik
VENI SANCTE / Iskolai évet nyitó, a Szentlélek segítségül hívását magába foglaló istentisztelet. Veni Sancte Spiritus = Jöjj, Szentlélek – a pünkösdi idő éneke (szekvenciája).
VERBA TESTAMENTI / az úrvacsora szerzési igéi
VERBUM GRATIAE / kegyelmi ige
VERZIKULUS / átvezető sorpár a zoltáros istentiszteletekben
VESPERA / közös esti imádság
VOTUM / rövid igevers, isteni kijelentés vagy ígélet

RÖVIDÍTÉSEK

EÉ / Evangélikus énekeskönyv
GyLK / Gyülekezeti liturgikus könyv
LK / Evangélikus istentisztelet – Liturgikus könyv

